

Հ. ԱՐՄԵՆ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ

Քերթովն ըստ դասական վիպասանական քերթուածներու շատ անգամ դիւցազի մը կամ մարտամարդիւնի քաջութիւնները, զազանութիւններն և կամ ո և է հրաշալիք մը երգելուն, անոր նմանութիւնը կը փրկուէ բնութեան կամ բնական երևոյթներէն և պատկերներէն: Օրինակ.

«Մինչ Բարձրեալն ամենակալ ընդ անիրաւ մոռնչեալ աշխարհ
Ջահագին յատագի երկրի, զլերինս շարժեալ զըզրըղիցէ
Հարեալ ոտամբ զպատուանդան երկնածեղուն մեծ աթոռոյն,
Ոչ ա՛յնպէս ոստուցեալ բախին պընդակազմ և ամրակուռ
Բանակացն հատուրք, եկեալ զիմեալ զարկան անդ ի դիմի:
Որպիսի գայ հեռուստ փոթորկարբեր խուլ մեռնչիւն,
Յոքմամ մըրըրիկ զիւազունդ յանապատէ ետ ասպատակ,
Ջոր օրինակ սօսափին գոչման օդոյն յահէ բնութեան,
Եւ ճիչ և հեծումն ի յանդընդոց սըրտէ բըղխեալ
Յառաջ քան զտատանել սասանութեան ըզգունտ երկրի,
Այսպիսի էր մըրմըրումն ոգւոց քաջաց սըրտմըտեւոց,
Եւ սոսկ ու մն ըսկայաքայլ սարսափելի խորխտ ընթացից »:

Այսպիսի բազդատական նմանութիւններ շատ կատարուած են Բազրատունեան դիւցազներգութեան մէջ, նոյնը նաեւ կը գտնենք Հովերի մէջ, սակայն կտրուկ կուռ, զոր օրինակ.

«Ասաց, և ճօճեալ ընկէց զաշտէն երկայնատուր,

Եւ եհար զէասայ վահանն ահեղ զեօթընկաշեան

Ի պղինձ վերինն երեսաց, որ ութերորդն էր ըզնովաւ.

Եւ սայրեն կարծր ընդ վեցեակս հատեալ էանց թափ ընդ պատուածս,

Այլ ընկըրկեալ կասեցաւ յարջառամորթն յեօթներորդ:

Ապա զարդն երկայնաստուեր ձըգեաց էաս դիւցապարնունդ,

Եւ եհար ըզՊրիամեանն յասպար նորուն բոլորածիր:

Փայլակիր մըկունդըն հաստ ել ընդ վահանն թափանցանց,

Եւ տէգն երթեալ մըխեցաւ ի լանջապանն ամենարուեստ,

Եւ եհեծ ընդ սընակուշտն ի հանդիպոյ զվարապանակն.

Իսկ նորա կըքեալ ի կոր՝ ճողոպրեցաւ սեաւ օրհասէն:

Երկոցուն միանգամայն կորգեալ ձեռօց զերկայն նիզակս,

Անկան յիրեարս՝ առիւծոց շաղպակերաց հանգունատիպը,

Կամ կընճիցըն վարազուց՝ ամհհագոյն սաստկանդամից »:

Կը տեսնենք Հովերականին մէջ բազդատականը երկտող կուռ, իսկ Բազրատունիինը հինգ տող: Հ. Արսէն ընդհանրապէս շատ և երկար բազդատականներ գործածած է, և երբեմն աւելորդ տեղերով իր հոյակապ քերթուածը կրնայ կորսնցընել իր լրջութենէն բան մը. և այդ ըստ իս թեքութիւն մըն է: Քերթովը իր դիւցազներգութեան լրջութեան փաստած է նաեւ այն բառախաղերով որոնք քնաւ պաւտեհութիւն մը չունին և նկարագրեալ նիւթին ձայնական նմանահնչակ խաղերուն հետ. զոր օրինակ.

«Միրանի ծիածանին ծագումն ի ծիր ծընեալ ըզկնի »:

«Որ զթըռչնիկըն թիթեռնիկ թեթեւ թեւօքըն թըրթըռուն »:

«Ճօճէր ճոկանըն ճապուկ, ճախր ի ճակատըն ճմեխով »:

Այս տողերուն մէջ քերթողը զուտ բառախաղերով զուարճացեր է։ Սակայն անուրանալի է իր բառախաղերու ճարպիկ առաւելութիւններն. զլուխ մը ուր ամբարուած է մեր լեզուի բառերու գանձարանը կարող էր որով հիանալիօրէն յաջողիլ բառախաղերու մէջ. նմանահնչակ կը զըտնեմ հետագայ տողերն.

«Հնչեն սարը կրկուին քըքովք, երդք ի
գարգափ սընարագլի»։

«Թընդեն դարբնոցք զոգաւորք, ընդ կռ-
նաց Թոպ Թառանչեն սալք»։

«Ոչ բան ոչ միտք ի նոսա, ժըխոր և
խռով խառնակութեան,

«Խուժադուժ կարկաչ, խանչին խափա-
րաճայն և խաղտախուղտ»։

«Անդ քառատրոփ դըռոյթ, անդ գոռ, անդ
ոտն ի դոփ, մըկունդ ի կոփ.

Թունդ առ անտառ, ըմբ ի բոմբին Թումբ
ի Թըմբին գանգք արձանաց»։

Հայկ դիւցազի դիւցազներգուն՝ այս բառախաղերով ցոյց տուած է իր լեզուական կարողութեան անհամեմատ արժանիքներն մին։ Պերճ և գունազեղ նման բառախաղեր դժուար է գտնել ուրիշ ազգային գրագետներու մէջ, թէև պէտք է խոստովանել որ արդէն իրեն նման կամ հաւասար՝ հայկական քերական մըն ալ տակաւին չենք գտած։ Ինքը իւրացուցած է հայերէն դասական լեզուին ամբողջ բովը, զոր պղեր և հետազոտեր է, իր անունըը հայերէնի երակներուն ոսկին է. և իր հայերէն գործերը նրբահիւս նկարէն և գրեթէ միշտ հոյակապ, վասն զի հայերէն լեզուի տիտանեան մագիստրոս է եղած։ Ինքնագիր գրութիւններէն և Թարգմանութիւններէն բխրեղացած հիանալի բառեր կը հոսին, ու երբ քացատրութիւն մը աւելի ուժգին կամ զեղեցկանալ կ'ուզէ ըլլալ, ան քաջ է իր քնարին կոնտրոլը զարնել ու կերտել, զեղեցիկ ու հրապուրիչ բառերու մոզականը։ Այդ տեսակ բառերու ազնիւ և ճոխ շտեմարաններ են «Հայկ դիւցազն» «Հոմերի Իլիականն» և

«Միլտոնի դրախտ կորուսեալն»։ Հ. Բագրատունին նկարագրութեանց ատեն բառեր չի փնտռեր. պատշաճ, կշռուած բառեր զետեղած է ամենանուրբ արհեստով մը որ մի միայն իր գրչին ճարտարութեան յատուկ է։ Բագրատունին բառերը զետեղելուն՝ կը լսենք, երգ մը, ողբ մը, մարտամբոխին վարագոյցումին գոռ շառաչն, երիվարներու խրխինջը, դափը դընդին, թնդինը դարբնոցներու։ Չուտ կամ պարզ հայկարան մը՝ կարող չէ պատշաճօրէն բառեր կերտել կամ դասաւորել, պէտք է բանաստեղծ ըլլալ։ Հ. Բագրատունին բանաստեղծ էր արդէն։ Բայց այն բանաստեղծներէն՝ որ իրենց քնարը ոլիմպոսի բարձունքէն կ'առնեն — Հոմերոսի «Իլիականը» և «Ոդիսականը», Վիրգիլի «Էնէականը», Թասոյի «Երուսաղէմի պապարկութիւնը», Միլտոնի «Դրախտ կորուսեալը» և նոյն իսկ Սոփոկլէսի ողբերգութիւնները, մեզի չեն արտայայտեր հրապուրել քնարեգականին, տաղերգականին, այլ անոնք ունին յատուկ դիւթականութիւն մը՝ վսեմին սրինգը, վարդի ու սոխակի սիրաբանութենէն հեռու աստուածներու կամ դիւցազներու հրաշագործութեան կամ քաջագործութեան պատմութիւնը կը բամբասարեն՝ դասական քնարի թաւ ու գոռ գրչով։ Անոնք վսեմին ներշնչումն են, զգացումներն նրբացումը, քաջագործութեան աստուածացումը։ Այս գաղափարով Հ. Բագրատունին քնար ի ձեռին կ'երթայ բազմալու դասական քերթողներու շարքին մէջ։ Ու մենք իր Հայկով՝ կը գնահատենք զինքը լուրջ և խրոխտ բանաստեղծի մը հոգի նկատելով իր մէջ։

Դիւցազներգութեան առաջին դրուագին մէջ՝ Նաւասարդի նկարագրութիւնը այնքան փափուկ, այնքան սրտագրաւ, այնքան հրապուրիչ զոյներով նկարուած է, որուն նմանօրինակ պատկեր մը իր պարզութեան մէջ կարելի չէ գտնել։ Գրչի, սրինգի պատկերահան մըն է հոն, Բագրատունին տեսարաններուն խօսել չի տար, այլ մնչել, մեղեդիել։ Հարսանեկան նշանտուրքի հան-

դէսը, պարզունակ արարողութիւնները, կուսագեղ պարմաններու օրիորդներու զուարճութիւնները, նահապետներու խինդ և յուզում, հանդիսական երգերն ու խաղերն՝ ամբողջին, կարծես նկարուած են այն քնքոյշ նարոտներով որ կը ցոլացընէ ծիրանի գօտին: Ահա պատկեր մը արեւափառ.

«Ամանոր առաւօտ ըզդրունս երկնից բանայր տարւոյն

ի խընջոյս նաւաց, վարդի և ձիթենւոյ և աղանեաց,

Յիշատակ վերկութեան մարմնոց ի ջուրցըն հեղեղէ:

Հընչեցին արուեստականք թըմբով ծընծալ փող և տաւիղ,

Հանդէս աշխարհախումբ ի զէն ի զարդ անկան յուղի:

Յառաջոյն գունդ մի զօրուն դափնեպըսակ վառեալ ի չու,

ի նուագ բերկրանաց հարեալ գործիս յորդորական,

Զօրավարք հեծեալ իշխանք և հոյլ ի հոյլ աւագորեար:

Ըզկընի հարիւր աղջկունք ի պարկեշտից կոյսք գեղեցիկք

ի գանձէն Հայկայ զգեցեալ հարսանեաց շուք վարդապըսակ.

Տասն ըզհետ դըստերք ճոխից վայելչագոյնք ի զարդ պայծառ

Ըզվարսիցըն խոպոպիս պըճնեալ վարդից նոր բոլորիւք.

Նըւէրք և դահամունք յերկրին բերոց կողոփք ի ձեռս,

ի վերայ խայրեացըն մէն մի ձիւնաթոյր զոյգ աղանեակք:

Անդ Արուսեակ զարեհեան իբրեւ լուսին փայլէր յաստեղս,

Հայկանոյշ արեւափառ գերկին գեղոյն դընէր յամայս:

Յաջմէ նոցին յահեկէ՝ մատաղ կուսից և մանկանց դասք

Նուագարանք նուրբ ի մատունս, ձիթաստանեաց ոլորք ի հիւսս »:

Հոս չի կայ քերթողական յղացում, սակայն կը տեսնենք հանդիսական թափօրի մը պերճագեղ շարժումը. Գարբաշիոյի վիճնտիկի Ս. Մարկոսի հրապարակին թափօրը գոյնեռու հիասքանչ բանաստեղծութիւն մըն է, նման բանաստեղծութիւն մըն ալ Բագրատունիի այս հայկական նահապետական թափօրը, զրչի համեստ բայց սրտագրաւ նկարագրութիւն: Հարսնութեան հանդէսին պատկերը շատ յաջող. քերթողը նկատեք է նահապետական Հայկական տունը իր առաջին օրերուն մէջ, ամենայն զարդ անպաճոյճ, ճոխութենէ մերկ, միայն բնական և աւելի հովուական պարզութեամբ սիրուն. վասն զի դեռ Հայաստան յաղթանակի կառքերը ոսկի արծաթ չեն բերած, շոյալութիւնը դեռ մեր կոյս երկրին վրայ բացած չէ գանձարաններու բերաններն, որով Հ. Բագրատունի կը զարդարէ իր հանդիսականները ձիթենի, վարդի, մրտենիի պսակներով: Եւ փոխանակ գեղաբանդակ ատրուշանի մը, հողակոյտ սեղանի մը առջեւ կը կատարուի պսականուէր ամոններու հարսնուհիւնութեան հանդէսը: Այս տեսարանը իր պարզութեան մէջ սիրուած քերթողական յղացում մըն է: Նման պարզութիւն մը աւելի հովուերգական, հիանալի էջ մը բացած է այս դիւցազնեղութեան Ժֆ դրուագի մէջ, սա կարելի էր դիւցազնեղութենէ պակաս ընել, քանի որ կար նման նապատկեր մը Դանանի քարանձաւի մէջ. սակայն զայն հոս կը յիշատակենք իբրեւ հովուերգական նրբաճաշակ բնապատկեր երգող:

«Զի՞ եղեն, Զուարթուն ոգի, ներքն երկոցին գեղեցկանազը: —

Ըզբերոր, անդ ի դառնալ զինուց բելեանց առ գունդն հայկեան

Եւ ի ճեպել թորգոմմանց ի կռիւ մարտի յափն ի նաւաց,

Ըզբամբիշն ամեալ լաստիւ ի ծովափին տեղի անցոյթ,

Հանին քաջքն երեքեան և հեծուցեալ փոյթ յերկաբար

Հիման սրացան ընդ անտառս՝ ընդ ամայի
 ձորս և հովիտս
 Ի ստորոտ հասին լեռանց ի քարայր մեծ
 հովանատր
 Ի բլրոց և ի ծառոց վարսաւորաց ան-
 տառախիտ.
 Ձոր բաղեղըն դաւարի և որթատունկըն
 դաշտագեղ
 Ելեալ պատէր, և մամուռ և լօռ ըզվէմսըն
 պանուճէր,
 Վըտակ սուրբ ակնավըճիտ կարկաշտհոս
 առ ի կողաց
 Ընդ ջրնջ քարինս և ընդ մարդ մանուա-
 ծաւալ խորիմաձայն
 Մըրմընջելով հատանէր ըզլըռութիւն քա-
 ղանծաւին,
 Ակամայ գոգցես ողջոյն տըւեալ չըքնաղ
 վայրին հրաժեշտ
 Եւ անեղ բնակչացն՝ ի ծով գնայր ըն-
 կըմէլ գինքն և զանունն,
 Առաջի այրին դաշտ դաւարագեղ՝ տուն
 ի գաւիթ,
 Անդ հովիւ մի ծեր նըստեալ յաշխատու-
 թեանն հանգչէր տապոյ,
 Առողջ և գոռաթի ծաղկէր կեանք ի կայ-
 տառ դէմսըն կարմրերփին,
 Կտուցեալ մերձ գորթազատ մեծափոր
 կուժ անոյշ գինւոյն,
 Կազդուրէր զալեացն ոյժ, դըստերքն և
 կինն՝ ոմն ի յոստայն,
 Այլ ոմն յիւ, միւսն ի վատաակ պիտոյից
 տանն և սեղանոյ,
 Մանկըտւոյն այլ ոք ի խնամըս մըտադիւր
 բերնն պարապ:
 Ի հետեւատ զատանց քառաշ պոչիւն որ-
 թուց հընչն լեռանց,
 Յոտախիտ ծառոցն ի թաւս հաւք և թռ-
 չունք երփնանըկարք
 Մէն մի զնըւագա իւր յօրինեալ գեղգեւ-
 դէին քաղցրաձայնիւք,
 Իբրև շուս եղև դընդիւն ոտից աբանցն,
 երիվարաց,
 Եկն ել ի դուրս մայր և դըստերք, կոյսք
 գեղեցիկք և վայելուչք,
 Գիրկընկալ միով մանկամբ մին մէն նոր
 հարսըն առնակին.

Անեղիւղ զարմանք կալան զինուոցն ի
 շող և ի շաչիւն:
 Յոտն եկաց ալեւորն, ընթացաւ քալս
 ինչ ընդ տառջ.
 «Ողջոյն, ծերունիդ, ասէ Ներսէ՛ս. մի
 խռովեալիք,
 Արք եմք մեք խաղաղութեան, ոչ բերեմք
 զէն և ոչ աղմուկ
 Յերջանիկ քո ցանկալի հանգստաւէտ մա-
 կաղատեոս», —
 «Ողջաւր քաջացդ զաբուստ, կըցէ շըպետ
 քոստեալ ըզյօնն,
 Այլ իցէր սակալն աղէ, զինչ իրք իցեն
 և յո՛ղիմեալ»,
 «Ոչ ուրեք, ասէ թաթուլ. վերին խընամքն
 արդ այսր առ ձեզ
 Ի կարիսս առաքեցին. ընդունիցի՞ք զմեզ
 ժամս ինչ հիւր»:
 «Իսկ զինչ ընդ ձեզ, կըրկնեաց ծերունի,
 զեղապանծ այլ օրիորդ.
 Առեանգեալ թէ բերէք, ձեզ Ատատայ
 տուն և քարայր
 Ոչ լիցին ասպընջական յեւուգակաց և
 ապաւէն»:
 Քօղ վարդազոյն արփոքացաւ ի պատկառոտ
 բամբռանն երեստ
 «Մի, ասան, ինչ զանգիտեր, ծառայք եմք
 առնք քաջազին,
 Ձիւր ըսպաւ հարկանեմք մեծամեծաւ իւ-
 բում տիկնոջ»:
 «Եթէ ձեր ինչ իցէ զկոյսըդ հաւաքեալ,
 յաւել անդուրդն,
 Եւ թէ տեանդ ձերոյ, անդի առաւ չիք
 ապաստանի,
 Եւ ոչ արք խաղաղութեան էք որպէս
 դուրդը խոստանայք,
 Խնայեցէք զալիս և գարկըս յապշու-
 պէ և ի խաղվից.
 Ի ձեռին իշխանութեան դուցազն Հայկայ
 և որդեկացն,
 Ոչ ձերդ ոճիւր և ոչ մեր դաւակցութիւն
 զըտաց շընորհս»:
 «Վաշ բարի ծեր աւ իմաստուն, կաբաւ
 ըզձեռն յօղէր Ներսէ՛ս,
 Յորոց դուդ կասկածեա՛ն չիք և չիք բնա-
 ինչ ի միջի,

Այլ մեծի դիւցազին բամբիշն և հարսըն
հարազատ
Փախուցեալ հանեմք առ քեզ ի մարտամ-
բոխ ուզմէ յանդորր։
Եւ ձեզ փառք մեծ եղիցին յիշատակել
երբէք յապալս,
Ձի Ապահայ տիկին քաջի, մեծին Հայկայ
դիւցազնորդոյն,
Հիւր երբեմն օթեցաւ ի հովուականորդ
աստ առ ձեզ»։
Ի հնչել մեծահրոչակ պատկառելի սիրուն
անուանց
Խընդուծին ծագեաց յերեսսն զեղեցիկ
ղբատերցն և մօրն,
Այս և մէզ փարատեցան և պարզեցաւ
ծերոյն ճակատ,
Խայտացեալ աչօք ալեօք, «Հրամայեցէք,
գոչեաց զուարթ,
Ձեր է բոլոր աղբատին ձեր Ատատայ
հիւղ և փարախ»։
Մատուցեալ ձեռն կարկառ իջուցանել
յերկվարաց,
Ոստեան անդէն քաջըն յերկիր մինչ ըզ-
ծառոց կապեն զձիան,
Խընդազին առոյգ աղջկունքն իջուցանեն
գլխերոք բամբիշն,
Ընդ անթովք մըտեալ տանին, և խկուհին
մարդասէր սիրտ՝
Քան իւրոց նաժըշտաց նոցա թողոյր զըս-
պասըն զայն։
Արկանէր Ատատ և կինն աթոռս արանցն
առ դրանն այրին,
Եւ զբերոր իւրովն աղջկունքն տանէին
ի ներքսագոյն
Նիստ առ դուրս անդ յօգնեհաց ի ձինս-
փայլ տախտին պարեխ։
Առեալ ջուր լըւանալին զփափուկ բամ-
բշան զոտսն քնքոյշ։
«Բարի, ասէ մայրն, եկիր, տիկին և դուստր
իմ նազելի։
Հանգիր աստ, ոչ ասեմ՝ որպէս են իղձք
հեշտ հաճոյից,
Ի հիւղին հովուականի սիր զսանիցին կամք
քո բոլոր։
Այլ հանգիր՝ որչափ գոյ հնար, հանգիր
ի սէք քոց սիրելեաց,

Եւ յոտին քում օրհնեացն Երկինք ըզտէրս
և զգերդաստանս,
Հարսն ազնիւ օրհնելոյ դիւցազին հօր մե-
րում Հայկայ,
Որում Աստուած յաւելցէ իմաստութիւն և
քաջութիւն
Ընդ բարեաց խաղաղութեան՝ զոր պար-
զեհեաց մեզ յաւուրս իւր»։
«Ոչ այդպէս, կըրկնեաց բամբիշն. իմ
չիք երբէք ուսեալ մայրիկ,
Ձամենայն առնել ըզկամս, յամենայնի
խընդրել զհաճոյս
Իրր ըզմի յարձակասուն թեթևամիտ դըս-
տեւց ճոխից։
Ձեր բարիքդ երանաւէտ մեր են անշուշտ
երջանկութիւն։
Ի ծոցի հանգըրուանիդ ի մէջ զըստերցըդ
սիրայնոց
Մոռանամ ըզվիշտս ահա տառապանացս
իմ անցելոց,
Եւ զերծանիմ յերկիւղէ կասկածանացս որ
առաջիս։
Այս իսկ մեծ է ինձ ըննորհ քոց երեսացդ
և այդ ալեաց»։
Գեղեցիկըն վայրենիք ըստ բնակութեան,
ոչ ըստ սրտի,
Փարեցան զոտիւր ծընկօք զձեռօք բամբ-
շանըն քնքշելոյ,
Փըզուէին բոտ աղջկական փաղաքշանաց
և չգտէին
Ի՛ւ ես այլ յայտ բերիցն զանձուկ սի-
րոյն խանդակարօտ։
Հայէին զարմանալեօք ընդ կէս առնի կէս
կուսագեղ
Կերպարանսն վայելուչ և ի զգեստուցըն
հանդերձանս։
Սաղաւարտ համակ ոսկի, թեթև ի շուք
իւր ճակատուն
Գոյնագոյն հաւուց թեւովք ի վերջաւորս
սաւառնելով։
Ձրեհ անօր՝ ուսոյ թիկնաց՝ զողտրիկ
լանջաց նուրբ պահպանակ,
Ի ներքոյ վտաւակ ողորկ փայլուն ի ծունկ-
սն փողփողեալ,
Հանգրիճեալ ստորոտ քղանցիցըն ծալ ի
ծալ և հովահար,

Գալարուն ամիսնեալ ծիրանեզարդ ոսկե-
ճամուկ:

Ի գեղեցիկ զարշապարսըն մոյկ կարմիր
իշխանական՝

Ծիրանի ոսկենըկար փափուկ խրացիւք
շուրջ պարուրեալ

Ըզթաթիւքըն ձիւնաթոյր և զգիրգ բար-
ձիւք բոլորաշէն:

Ըզծղեօք շուշանագեղ՝ շապիկքն իջեալ
թեզանաւոր,

Ծաղկերանգ ժապաւինեալ շուրջանակի
մինչև յարմուկ:

Յամենայն ընտիր ընտիր ի համադամ
տանըն ոռնկաց

Մատուցեալ բերին եգին իւր առաջի ջինջ
ի սեղան:

Լօջ սուրբ ըստ ձիւն ըսպիտակ ու ի զօ-
րութիւն խիւսոյ երկրի,

Կողի, սեր, կաթն և մածուն, պանիր հա-
մեղ և կաթնարուղի,

Եւ խորիսխ քաղցր մեղու թափանըշոյլ
և ծաղկահոտ,

Ջուր սառնորակ սրբորահմ ի մերձակայ
խօսուն առուէն:

Եւ բազմեալ՝ խրախ լինէին, ունկն յա-
լեորն և յերեսեան

Որ նովին համովք պատուեալ և փրփրա-
ծին լի բաժակօք

Սառնահամ անոյշ գինոյ՝ խօսին զանցից
մարտամրոխին:

Մերթ ընդ մերթ հօտք և աւարք և կեանք
ծերոյն խառնին ի զրոյց:

Իսկ Բերոր՝ միտք ալէծուփ յեզր ծովուն,
և աչք յուղտն:

Քեռ սուգ ու առաջիկայց հոգ նըկարեալ
ի դէմսըն լուրջ »:

Բազրատունին և պս պատառիկին մէջ՝
կը տեսնենք բառախաղի քերթողական
յղացումէ վեր, կը սիրէ մնալ վիպական
տեսարաններու, հովուերգական անոյշ ըզ-
գացմունքներու պատկերահան, ճարտար և
վարպետ: Ջուտ բանաստեղծութեան դի-
մած է այն ատեն, երբ իր քնարը երգէ
Արարչին բարկութիւնը կամ դժոխքի ու
զիններուն խռովքը: Զօրութիւնները տիե-

զերական դղրդել կու տայ, երբ Արարչը
պիտի խօսի, պիտի գործէ: Զոր օրինակ.

«Թօսէր Լն ինքնաբուն, լրոհաց երկինք
երկիր և ծով,

Արփիւնճեմ կամարաց երկնից զընդին կա-
ցին անիւք,

Եւ պարք լուսաւորաց և երաժիշտք դա-
ղարեցին...»

Պետք Հայոց իմ ընտրելոց, երթ դու ի
քո վեհ տեսչութիւնդ,

Առեալ ի գրութիւն նոցա հովանի մեծ զիմ
լայն ասպար:

Եւ անդունդք թէ զրդեացին, ազդ զօրու-
թեանց տաջիր երկնից»...»

Յաթոռոյն աղամանդեայ յարեաւ անմահն
և յոտն եկաց.

Հինաւուրցն յաւիտենից աստիքն ալեօքըն
պըսակեալ:

Գունդ վերին խորան զումբեթ բարձր
զահուն սասանեցաւ,

Եւ երկրբու պատուանդան դըղըրդեցաւ
դ՛ոտիւք նորա:

Ի սրբամարտի երեսացն՝ արփիցըն բոյլք
փախեան ի դող»...»

Սաղայեւական խումբն ալ մեծ սար-
սափ կ'ազդէ բնութեան ուժերուն. անոնց
ակումբին համար կ'ակնարկէ բանաստեղծ
դիցազնեղութիւն.

«Յակըմբել բազմականին տատանեցան գո-
ռոգ լերինք,

Հիմունք նոցա հեծեցին քարանձաւաց
սիւնք և կամար»...

Այս ամեալ Անդրնդեհպետ՝ թէպէտ մեղ-
մով կալաւ խօսել,

Լրոհցին կարկեալ յահէն հողմք և բար-
բառք ամպրոպաձայնք.

Փոխան շունչն էր փոթորիկ, պատգամքն
ահեղ գոռ ամպրոտ»...»

Հ. Բազրատունիի քերթողական Մու-
սան, գողտրիկ բառերու և երփներանգ
զոյներու թրթռումով չի խօսիր, այլ կը
ստեղծէ հոյակապ պատկերներ, գեղեցիկ,

պերճ, ու վառվռուն գոյներով. իր ներկայությունն պատահող՝ մեծ է, ընդարձակ, ուր երևակայութիւնը հսկայներու և խառնամբոխի սոսկավիթիտար պատկերը կը ստեղծէ, անոնց մէջ շատ անգամ ստուերն՝ ուրուականներու և հոգին է, լոյսը՝ փայլակներու շանթերու ցուլերը, իսկ օդը աստուածներու բարկաճայթ շունչը: Բազրաստուերի սոսկումի պատկերները մեծղի են, Հայկի էջերն ցուցածանդէս մը կը ներկայացնեն նկարներու, բայց ամենէն աւելի ճոխ՝ մարտանկարներն են: Հոն բանաստեղծ Բազրատունին, այն աւիւնով յղացած է քստմնասարսուռ վիրագ ու դաժան պատկերները դիւախորոխտ, գուպարող ամբոխակոյտին, ինչ որ ներշնչեր են ժեշդարու վենետիկեան նկարիչներն Արեւելի հետ դըսական պատերազմները նկարելուն: Դիտեցէք այդ պատկերները՝ վենետիկի տոժերուն պալատին սրահներուն մէջ, և զուգակշռեցէք Բազրատունեան դիւագոյներգական մարտանկարներու հետ. պիտի տեսնէք արհեստի և երևակայութեան հրաշքներու՝ կորովի, կատաղութեան, արհաւրի, դիւահարումի, վայրագ ժէստերու, կուտակում մը, խտացում մը. ու այդ նկարները, արիւնի մէջ կը ճողփեն: Բազրատունիի այդ պատկերները իր բանաստեղծական յղացումներուն ամենէն կատարելներն են. հրաշալիօրէն ճարտար, բնական ու կենդանի. Հոմեր՝ տրուվատացի և արայեան ձիախորոխտ պատերազմներու նկարագրութեանց մէջ՝ կը քանդակէ իր պարզ քնարովը. իսկ Բազրատունին համամասն տեսարանները՝ բարդ ու կրակոտ գոյներով կը պատկերէ, հոս պարզութեան սահմաններէն դուրս ելած է. և այդ լաւ է, անզուպ երևակայութեամբ կոտի տեսարանները կը փոխէ, բառերը լեզու կ'առնեն. մարտամբոխի շաւիւնը, թառանջը և շխուն, վիթաւորեալներու հինինալն, խողովողուղներու խանջումը կը լսես հիացումով: Բայց ինչպէս ըսինք, լաւ էր նուազ ըլլային այս տեսարանները, որպէս զի պատկերներու կրկնութիւն չըլլար:

Նահապետական օրերուն կը տեսնենք որ հայկական նորակամազ անդրանիկ բանակը, պատերազմի համար ունի ճոխ հագուստներ, զէնքեր բազմատեսակ: «Հասակ իւրացանչիւր վառէր ըզզէն իւր և ըզզարդ»։ Բայց քերթողը այդ նկարագրութեան համար, կը կարօտի Հայաստանի ընտանի հրեշտակին օգնութեան. կը խնդրէ որ ան ցոյց տայ պատերազմի դիմողներուն արդուզարդը «Դու ինձ ըզթիւ համարոյն և ըզզնդաց զընթաց օրէն, Աստգնայկեան բանակին զօրապետաց և ըզդրուշոց»։

Ու ահա կը տեսնանք որ ամէն գունդ իր աստիճանին համեմատ՝ յատուկ զէնք, զգետ ունի: Դիւցազներգութեան Բ. դրուագի մէկ մասն կարելի է համարել շտեմարանը՝ մարտական զէնքերու, կառքերու, հագուստներու, տարագներու. Հոս Հ. Բազրատունի բեղուն միտք մըն է, դարձեալ սիրած է պատկերներու զանազանութիւնը: Դրուագի այս մասը գեղեցկագիտական հրապոյր մը չէ, սակայն ան ցոյց կուտայ զորդին երևակայութեան կորովը, որ դիւրութեամբ ստեղծած է այն պէսպէս տարագներու հարստութիւնը: Ասոր մէջ իսկ քերթողը լի ու լի զնահատումի արժանի է: Եւ ինչ որ տակաւին հայ նկարիչ երևակայութիւնը չէ երազած՝ տարազը հայ թագաւորին, իշխանուհիին, և հասարակ զինուորին, ինքը հիանալիօրէն գրչի հպումով կերտած է զայն:

Փերթողը գրեթէ մէն մի դրուագներու մէջ գետնիցած է իր մօքի կորովին գեղեցկագիտական կամ հայկաբանական փրշտանքներ: Կուսական գեղը կը նկարէ ամենափափուկ գոյներով: Հայկանդոյի ճախարակեալ շաւանափայլ շողողների կազմութիւնը յափշտակած է նաև երկնային հայոց զուարթունի միտքը: Իսկ Աստղիկ աւելի հրեշտակային է. օրինակ մը Բազրատունեան նկարէն.

«Աստղիկ դուտորը նոյնան, չըքնազ փափուկ կոյս լուսագեղ».

Ռըպլիտի չէր երեւեալ յազգայն կանանց
գումարը Եւայի,
Անարտո կեանքը արբանուէր, և մըշտա-
փթիթ լուսարդորդը
Պահեալ ըզտիպըն կուսագեղ յանմահ ձե-
ռացն աստուածաստեղծ,
Նախածօրն էր փոխանակի ի փափկութեան
փոխեալ ի դրախտն,
Եւ յանոյշ գարուն տրոցն յաւերժացեալ
անեղծութեամբ...
Ի պատուէրն երկնաւոր ճեպէր Աստղիկ,
թողեալ զՀայկակ
Զբօսանել փնդ անմահից ի հեշտանոց բու-
րաստանին,
Փոյթ փոյթ ի սպաս կազմէր գործոյն ըստ
պաշտամանն իւր օրինի:
Նախ ըզխոնջ աշխատութեան՝ ըզքերտն
և զտապ արբերել յանձնէ՝
Պարկեշտագեղ անդամոցն ըզգեցուցեալ
զըւարթ աշխոյժս
Ընկեցեալ զինքն յալիս քիւրեղատփայլ լայն
լրճակաց
Լողանայր լուսնայր ի չիւղ. ելեալ ասպ-
շուշան և վարդ
Իրբև այն ինչ ի շաղից առաւօտին ցօ-
ղատարափ,
Այնպէս յաւէտ փայլ ըզփայլի թողեալ
գնահակն ի ջինջ պաղպաղ
Եւ զհոյլ հերաց ոսկեթելս արձակ հող-
մոյն հովհարելոյ.
Որ բնդ ուն յուս փղոսկրեայ և զլուսա-
թոյր թևօք՝ թիկամբք
Էջ ըսփռո գեղեզանգուր ի գիրք իրանըն
գալարիւրք:
Արկ քողէս յառուգագեղ ճախարակեայ ծը-
ղիսն և սրունս,
Ի դաստական սպարանջանս ոչ ոսկեղէն
ականակուսս,
Այլ յերփներանգ յանթարշամ ծաղկանց
դրախտին անմահութեան:
Ըզփարուկ ծոցովն ամեալ լոյս լանջա-
գեղ բընիկ կամար
Պախճաւանդ պընդէր քընքուշ յերկնապա-
ճոյճ չըքնաղ հիւթից,
Ըզվարսիւքըն կարմրերփեան վարդից բու-
լորս յեռեալ պըռակ,

Տերեւեալ ոստ ձիթենի նըշան ի ճեռսըն
հաշտարար,
Ըզգըլխովն յօղըս թուցիկ եօթնարփենի
կարակնածե
Շուք ըղբարը ծիրանածուէն, որոյ տըտունք
ուսընդանութ
Զողմարքն և զերանօք ծալ ծալ ի ծուփ
ծածանէին:
Գեղապար թաթիցն ոտից ծայրիւք մա-
տանց տրոփեալ յերկիր
Եւ զբազուկսն ի թև պարզեալ՝ սաւառ-
նացեալ սլանայր անդէն»:

Նման նրբահիւս, երփներանգ, պաղպա-
շուն գեղանկարներ զարդադարձ են այս
դիւցազնեղութեան էջերն: Քերթողը շե-
ղին արհեստը ստեղծած է անոնց մէջ դար-
ձեալ բառերու բերեղացած դասաւորու-
մով: Թիցիանոյի վէշնէրէները նկարուած
են պարկեշտագեղ գրչով մը, երբ Հ. Բա-
գրատունին ստիպուած է յարգել դիւցազ-
նեղութեան պահանջներն: Մենամարտու-
թիւնը Գասեմեան իշխանի վստամայ հետ,
Հայկազանց ասպետական օրորողութիւն-
նին, ժայռերու վրայէն լատերու վրայ
մեծ քարեր հոսելն, Հայկանուշի գերու-
թիւնը, Հայկակի թաղումը, քարանձաւի
հրէշին նկարագրը, փերասպի դիւական
կերպարանափոխութիւնները, Ուպահի ա-
պարանքը, Բաբելոնական աշտատակը,
Հայկայ վիրաւորեալ արտանմիկ վիճակը
իր վրանին մէջ, Հայկանուշի սպասագին-
ուած քնարահարումը, շատ ջղուտ պատ-
կերներ են. և ասոնք են, որ դիւցազներ-
գութեան տուած են վիպասանական հրա-
պոյր: Ասոնց մէջ կ'երեւի փազրատունիի
դասական քերթողի հոգին, քանատեղծա-
կան խանդը, գեղեցկագիտական տաղանդը,
հելլենական նրբացած իւրացումները իր
պատկերները կենդանի են, տպաւորու-
թիւնն ինչ ուժգին, արտայայտութիւնն ինչ հու-
գեթափանց, ըստ նկարագրեալ նիւթին,
գոյները այն պատկերներուն, վառվռուն,
փաղկիւն, շողջող, կամ մեղմանոյշ, և շատ
անգամ արիւնոտ կրակոտ են, վասն նիւ-

թին մեծ մասը պատերազմ է, մարտիկներու գազանացած խռովքն:

Հանճարեղ միտքը ինչ որ կը տեսնէ գեղեցիկ՝ զայն կը խտացնէ իր երևակայութեան մէջ, և օրին մէկը երբ կ'ուզէ յղանալ գրական գործ մը, այդ զարդարուած պերճ երևակայութիւնը կը ներգործէ, Հոմերոս, Վիրգիլիոս, Տանդէ, Շէքսպիր, Ներշնչեր են գեղեցիկը, և իրենց հոյակապ արտադրութեանց վերջնական ձևը իրենց յղացած են միայն: Զևս՝ արուեստով, և գեղեցիկը՝ երևակայութեամբ, և այսպէս Հ. Բագրատունին երգած է իր Հայկը: Ներշնչուած է դասականներէն և իր հանճարեղ մտքով, իր կորովի հմտութեամբ՝ յղացեր է իր դիցազնեցիկները: Վիրգիլիոս սիեզերահռչակ քերթողներէն է, Հոմերի քնարը թէ և իր առաջնորդն է եղած, և ներշնչուած է Պիսանդրէ, Եւրիպիդէսէ, Եսքիլէսէ, Ուփոկլէսէ, Պինդարէ, Ապոլոնէ, Լուկրետիոսէ, Կատուլլոսէ, Իննիոսէ: Սովորական և հանրացած առած է դարձած, թէ «չիք ինչ նոր ընդ արեգակամբ», որով, իր փառքին բարձրութեան վրայ կը մնայ, միայն թէ, եթէ յաջողած է իր արուեստովը գերազոյն ձև մը տալ քերթուածին, ինչպէս Վիրգիլիոս, այսպէս նաև Հ. Բագրատունին կրցեր է իւրացնել դասականներու երևակայութեան գեղեցիկը, և այդ հոգին մեզի կ'երգէ Հայրը հօր յաղթանակը, փոքրուկացի մեծ քերթողը կամոյճնա իր (Ոգ Լազիստոս (Լուսիտանիացիները)). դիցազնեցիկութեան համար՝ ուզեր է բոլորովին նմանիլ դասականներուն: Պատկերներն նման են իլիականին, Ոդիսականին, Եւիականին, (Որլանտոյ Ֆուրիոզոյին, և Նոյն իսկ տեղ մը ամբողջովին ընդօրինակած է փեթարաքայի մէկ նուագը: Եւ այսու հանդերձ, այդ դիցազնեցիկուն զրական աշխարհի մէջ շատ գնահատուած է, վասն զի իր քերթողական արհեստն ուժով է, պատահաբար զոր կը նկարագրէ՝ հիանալի են, շողշողուն, ներդաշնակ, ճարտասանական: Ուրեմն նմանութիւնը հեղինակի մը նուաստութիւն չի բերեր, եթէ ան իր ա-

րուեստին հմուտ է, և քաջ իր քերթուածին ձև տալուն մէջ: Այս յատկութիւնները ունի Հ. Բագրատունին: Իր պատկերներու ուրուանկարը ամենէն հոյակապ հեղինակներէն առած է, և լոյսի զգեստը որ ձգած է անոնց վրայ, իր երևակայութիւնն է զայն հիւսողը: Թէ Հ. Բագրատունի և թէ Միլտոն և նաև Թասսոյ ունին սատանի ամբոխակոյտ ըմբոստուութեան պարկերներն: Ուստարակոյս հայ դիցազնեցիկուն նմանութեան կայծեր առած է Միլտոնէն, և Թասսոյէն. սակայն պատկերներու գոյներն աննման են, Հ. Բագրատունին այդ պատկերը աւելի վայրագ աւելի սոսկալի գծերով կ'ուրուագէ: Իսկ Միլտոն դիցաբանական, պատմական պատկեր մը գծած է և Թասսոյ աւելի սատանի վրէժը կը պարզէ: Երկուքն ալ հիանալի՝ իրենց երևակայութեամբ: (Բագրատոն Հայկայ Բ. զրուագը, Միլտոնի դրախտ կորուսեալի Ա. զրուագին և Թասսոյի Դ. երգին հետ):

Կը սրտմտի Աստուած, կը զայրանայ և Հոմերոսի Արամազդը: Զարհուրանքի պատկերներ կ'երգեն Հոմերոս և Բագրատունի: Երկու քերթողներն ալ նպատակ ունին ցոյց տալ գերազոյն սաստը աստուածներուն, միևնոյն է պատառը, պատկերին ուրուագիծը և զգեստը տարբեր: Հոմեր կը մնայ ոլիմրական, իսկ Բագրատունին երբայական քնար: Աստուծոյ սրտմտութեան ուժը կը պատկերէ Բագրատունին, այս քնարով.

«Յաճոռոյն աղամանդեայ յարեաւ անմահն և յոտն եկաց

Հինաւուրցն յաւիտենից աստիքն ալեօքըն պըսակեալ.

Գունդ վերին խորան գումբեթ բարձր գահուն սասանեցալ,

Եւ երկիրս պատուանդան զդըրդեցաւ՝ ո'ր ոտիւք նորա.

Ի սըրտմտեալ երեսացն՝ արփիցըն բոյլը փախեան ի դող»:

Իսկ Հոմեր կ'երգէ Արամազդայ զօրութիւնը սպառնալիքը.

«Ո՞ն արիք, դիք, ի հանդէս, զի զփորձ
առջիք ամենեքեանս»
Առէք խաղաղութեան յերկնուստ շրջալի մի
ոսկեղէն,
Բուռն հարեալ յայն դիք բոլոր և դիցա-
նայշը կախեցարուք,
Սակայն ոչ բաւեալիք դորդուել բընաւ
յերկնից յերկիր
ՁԱրամազդ վեհն հանճարեղ, թէ և սաս-
տիկ զընիցէք գունս
Իսկ թէ ես ինչ կամիցիմ յորդոր փութով
ձրգեմ ի վեր,
Երկուս հանդերձ միալուծ, հանդերձ ծո-
վուն ճարշեալ՝ հանեմ,
Եւ ապա զՈլիմպեայ զագաթանէն պրկեմ
զըզթայնս,
Եւ կախեցի բովանդակ տեսիլ ընդ օդս
ըզքօսուցիկ,
Այսչափ ես քան ըզդիս և քան զմարդիկ
եմ վեհագոյն»:

Երկուքն ալ ցատումի և աստուածային
զօրութեան պատկերը գծած են. նպատակ-
ներն նոյն է սակայն. ձեռք, գոյնը տարբեր,
աւելի լսման է Բագրատունիին, իսկ Համբր
աւելի նկարչական վիպական և բանաս-
տեղծական: (Բաղդատէ Հայկ Բ. դրուագ
Հոմերի Ը. երգի հետ):

Դիւցազնեղութեան զարդերն անպա-
կաս են Հայկէն, Իլիականը և Հայկը քա-
ջագործութեանց բեմերն են, հոն կը տես-
նենք զԴիւցազնին և բանակին սխրագործու-
թիւններն: Հին դիւցազնեղութիւնը կը
պահանջէ մենամարտ, և Հ. Բագրատու-
նին, այդ տեսարանն ալ բացեր է իր
քերթուածին մէջ, վստահ կը ջանայ Հայ-
կէն աւելի քաջագործ երևնալ, անգուսպ
հերոս, և ահա այդ պատճառաւ Դասե-
մեան իշխանին հետ կը մենամարտի, Մե-
նամարտի միտքը դարձեալ ներշնչուած է
Հոմերէն, սակայն Իլիականի մենամարտը
գեղեցկածամ Հելենէի համար է, զայն
կ'ուզեն յափշտակել Ալեքսանդր և Մե-
նելաոս, ու այս երկուքը կը մենամար-
տին: (Բաղդատէ Հայկ Գ. դրուագ. Հոմերի
Գ. երգի հետ):

Դ. դրուագի մէջ Հ. Բագրատունին,
երգած է աստուածային և Բաբելական
վարդապետութիւններ, նման դիցաբանա-
կան երգ մը աւելի մանրանկար կը տես-
նուի Միլտոնի Ա. դրուագին մէջ, Գուցէ
այս երգը թելադրած է որ Հ. Բագրատու-
նին՝ մագիստրոսօրէն բամբաւհարէ իր Դ.
դրուագի խորիմաստ վարդապետութիւն-
ներն:

Հ. Բագրատունին՝ Բ. դրուագի մէջ,
ճոխ, և մանրամասն նկարագիր մ'ունի
Հայկական բազմաթիւ բանականութիւն.
Հոմերի Իլիականին Բ. երգը կարգաւով,
պիտի համոզուինք, որ դարձեալ հայ քեր-
թողը՝ ներշնչուած է հելլէն բանաստեղծէն:
Երկու քերթողներն ալ իրենց Մուսային
կը դիմեն որ կարեանն թուել պատերազմի
զացող բանակներն, կ'աղերսէ Հոմերոս.

«Ոգեցէք ինձ արդ, Մուսայք՝ Ոլիմբան
սանցըն բնակաւորք, —
Քանզի դուք աստուածուհիք էք մերձա-
կայք՝ բնակից հըմուտք,
Մեք շըշունջ եւեթ լըսեմք, և ոչ ինչ ոչ
գիտեմք համբուն, —
Ո՛յք ոմանք զօրագլուխը դանայեցեոցն էին
և պետք»:

Բագրատունիի Մուսան Հայոց Հրեշ-
տակն է, ինքը անկէ կը խնդրէ, անոր կ'ըսէ.

«Հրեշտակըդ Հայոց՝ իմոյ տաղից շունչ և
բարբառ,
Քեզ երկնից աստեղը թըւեալ եմ և ալիք
ծովուն 'ւ աւազ,
Տերեք և հասկը և ծաղիկը այրաբառեան
լիւանց դաշտաց...
Դու ինձ ըզթիւ համարոյն և ըզգընդաց
գընդաց օրէն
Ասա զհայկեան բանակին զօրապետաց և
ըզդրօշուց»:

Դիւտը համանման, սակայն տեսարանները
պատկերները անմասն:

Աստիկ թէ Իլիական և թէ Հայկեան
դիւցազնեղութեանց մէջ խնամատար է,

և սիրելիները կը պահէ մահուընէ: Հայ-
կանուշի լուսափայլ կուրծքին մէջ ահա
զանհիճը կ'ուզէ մխել իր ձրկայարին. կը
հասնի գերբնականը.

«Յական ըլթթել սլացեալ Աստղիկ ոսկե-
ճառանշ ամպով յորոտ,
Էւ նովաւ պարածածուկ և խոյացեալ գայ
իջանէ,

Գիրկընդխառն ի նա փարեալ յափըշտա-
կէ զկոյս օրիորդն.

Էւ Զուարթունքն յաներևոյթս յաջմէ նո-
րին և յահեկէ

Մատուցեալ զլուսաթաղանթ ըզհոլաթեան
ոսկեփետուրս՝

Վերանեալ թուցեալ ընդ օդս՝ յաչացն
որցեալ տիտանացւոց,

Էւ անյայտ ոլորտս առեալ յետկոյս լե-
րանց երկնածայրից՝

Հանգուցին ի բանակս Հայկայ, ի վրա-
նրս կանանւոյն»:

Բարեգութ է նաև Ոլիմբական Հոմե-
րական Աստղիկը. սա կը փրկէ Մենեւա-
ւոսի ձեռքէն զգիւցազն Ալեքսանդրոս.

«Միւսանգամ յարձակեցաւ պըղընձանիւթ
նա զեղարդեմարն

Ըսպանանել ցանկացեալ, այլ զինքն Աստ-
ղիկ յափըշտակեաց

Հեշտեալ զօրէն աստուածուհւոյ, և թանձր
ըզնա փածկեալ միգով՝

Տարաւ եղ յանուշահոտ ի սըրսկապան
իւր բուրազուարթ»:

Հայկ դիւցազի Զ. դրուագի մէջ՝ կը
կարդանք հիանալի հովուերգութիւն մը.
զայս քաղաքաեղ թասսոյի «Ազատեալ
Երուսաղեմի» եօթներորդ երգին հետ, ու
բոշ պիտի տեսնենք որ Հ. Բագրատունին՝
օգոտուել է թասսոյէն: Էւ սակայն պէտք
է խոստովանիլ, որ Բագրատունին այդ հո-
վուերգական տեսարանին մէջ շատ յաջո-
ղած է: Նուարդի շիրմական պատկերը (Զ.
դրուագ), սիրտ կը մորմոքէ, տխրանոյշ
գծերով նկարուած է, նման ուրուանկարը

կը տեսնենք Թասսոյի յիշեալ դիւցազներ-
գութեան երրորդ երգի 72րդ կտորին մէջ:

Հ. Բագրատունին փրդ դրուագի մէջ
վայրագ տեսարան մը բացած է, մեծ է
այդ պատկերը որուն մանրանկարը դիտե-
լու ենք Ողիսականին մէջ: Մ'եր քերթողն
Հ. Արսէն կ'երգէ.

«Մոսքեկան և Կովկասայ սկայից կորով
հաստաբազուկ

Անդ ի գլուխս և յարտեանսս սոսապարա-
ցըն դարանեալ,

Անճոռնի վէմս ապառաժոս լեռնածեւ և
անհեղեղ

Որձարբ Ժայռից հատորս ըսկայարար
զլրեալ ի գիւ,

Էւ հարեալ աքացի արձակէին վերուստ ի
վայր

Ի վերայ յապահովեալ կարծեցելոցն ի
սրոյն Հայկայ,

Թող թէ ընաւ յամենահաս Երկնից բազ-
կին ի ցամառէն»:

Էւ Ողիսեւսի մէջ Հոմեր կ'երգէ.

«Գոշեաց վիրազն, խօլք Լեստրիգոնք վա-
զնն աստի և անտի.

Անբաւք ի թիւ, չեն մարգատիպք, այլ
են հսկայք սոսկալիք.

Երոց ձեռաց, կացեալք ք ժայռս, վէմք
արձակին անարիք.

Խոշիւն հատաւ անհրնարին նաւատորմին
արհաւրաց...»

Ամբողջական տեսարանին մէջ Հ. Բա-
գրատունին աւելի նկարչական է, զար-
հուրանքի ներկեր գործածք է: Մ'եր քեր-
թողները մեծով քարեր իրենց հսկաներուն
դիւցազներուն ձեռքերն կու տան. և ընդ-
հանրապէս ամէն դասական դիւցազներ-
գունքը՝ նման հերոսներ երգած են իրենց
քերթուածներուն մէջ: Ու Բագրատունին
իւր դիւցազը Հոմերականներէն վեր կ'ուզէ
տեսնել, Հոմերոս կ'երգէ իր Իլիականին
Երդ երգին մէջ.

Քառան հար Տիգեանն ի բռնաքաղ,
ի՛ր մեծ, զոր և ոչ երկուք յայժմու մահ,
կանացուաց

Առեալ արք բառնայցեն, իսկ նա միակ
ճոճէր հեշտեալ:

Եւ նովաւ զէնիսայս վերանան հնար՝ զիստն
ուրանօր

Յօդեալ յերանսն շրջի, զոր և գոգած
ևս անուանեն...

Անկեալ ի գուճրս դիւցազն՝ յեցեալ յեր-
կիր հաստոյր ձեռամբ,

Եւ գիշեր սեւաթաթաւ գաշաբն պատեաց
շուրջանակի»:

Մեր Հայկ դիւցազն ալ այդպէս քաղ
մը կը նետէ զոր հիմակուան մահկանա-
ցուններէն քսան հոգի հագլու կրնան զայն
վերցնել. Բագրատունին կ'երգէ.

«Վազէ Հայկ յերիվարէն» տըւեալ ընդ
յարին կոռնակ,

Շոպէ պարեխ մի քաղքենի անդ ի գե-
տինն հարըստեալ,

Ձոր յայժմուցրս քրտան ալը ի տեղալէն
չկարէր խախտել.

Ամբարձեալ միով ձեռամբ և զգլխով ճախր
ածեալ պարսէ:...

Թորգոմեանն ոչ ատակեալ յանհընարին
սրբոմբտութեանն

ի Յուդաստան դէպ ուղիղ կըշռել զհա-
բուածն ասուկալի,

Գրտան ալը անդ ի գընդէն դիթաւալ ցիր
ցունդ տայ տապաւստ»:

Գիւտը կը տեսնենք դարձեալ Հոմերո-
սինն է. և այս կտորին մէջ՝ նմանութիւնք
գաւական մերկ է:

Ուտաւանասիրութեանս նախընթաց էջե-
լուն մէջ, տեսանք Հայկակի թաղման
արտաճմով տեսարանը. պատկերը գերա-
պանծ է. սակայն, ներշնչում մըն է և
այդ Հոմերոսի Պատրոկլէսի թաղումէն. Գիւ-
տը դարձեալ Հոմերոսի իլիականէն, ասկէ
դարձեալ ներշնչուած է մարտիկ մեռել-
ներու թաղումին և կիզումին գիւտը, և

սիրելիներու դիակներու վրայ թաղմանա-
կան ողբ ու կոծը:

Հայկ դիւցազնի քերթուածին ութերորդ
դրուագին մէջ, կը կարդանք Ապահի ա-
պարանքի գեղեցիկ և մանրամասն նը-
կարագրութիւնը, որուն մանրանկարը կը
գտնենք Հոմերոսի Ոդիսականի օթններորդ
երգին մէջ: Ապահ կը պատմէ, թէ ինչ-
պէս ճիւղաց մը քաղաքար սպանած է.
այդ դէպքի հեռապատկերն կարելի է գտնել
Ոդիսականի իններորդ երգին մէջ, ուր կայ
նկարագիրը Կիկլոպեան սոսկավիթիար
հրէշին. թէև առ աւելի ընդել է: Ու պէտք
է ըսել, որ պատկերին տարբերութիւնը
շատ է: Եւ Ապահի հրէշը աւելի սոսկալի
պատմութիւն և նկարագրութիւն մ'ունի:

Դիւցազներգուն Հ. Բագրատունին կը
ստեղծէ և դիւցազնուհի. այդ ինքնէ Հայ-
կանոյշը, որ կուտական պարեգօտը մեր-
կանալով, կը զինուի մարտիկ կտրիճի
գրտանեով և կ'երթայ պատերազմի դաշ-
տը՝ գտնելու իր տարփելին գէրանտ, ինչ-
պէս Երմինեայ՝ գլխակերտի: Բաղդատեով
թաւսոյի վեցերորդ երգին մէջ Երմինեայի
գրտանեովը, Հայկայ ժվ. գրտագի մէջ
Հայկանուշի նման առնական փառումը,
կրնանք համոզուիլ որ Հ. Բագրատունին
այդ տեղ ևս ներշնչուած է թատոյցն:

Հ. Բագրատունին Դանանի հովուեր-
գական պատկերէն զատ ժվ. դրուագով
գեղանկարած է Ատասայ քաղաքը, ինչ
ինչ խօսակցութիւն և դէպքեր շատ հա-
ւանական է որ ներշնչուած ըլլան Դա-
թուիւրանի «Մարտիրոսներ» վիպասանու-
թեան ժվ երգէն: Երկուքին մէջ ալ ծե-
րունիներ կան, որ հիւրերուն իրենց հետ
բերած կանանց վրայ կասկածաւոր մտքեր
ցոյց կու տան: Դմայներ, Հ. Բագրա-
տունին կ'երգէ.

«Իսկ զի՛նչ ընդ ձեզ, կըրկնեաց ծերեր,
գեղապանծ այդ օրիորդ».

Առեանգեալ թէ բերէք, ձեզ Ատասայ տուն
և քաղաք

Ոչ լիցին ասպընջական յերուզակաց և
և ասպաւէն»:

Շաթոպրիան, կ'երգէ.

— « Nous sommes des chrétiens fugitifs : daignez nous donner l'hospitalité.

— Non, non s'écrie le solitaire, cette femme est trop belle pour être une simple fille des hommes».

Հոմերի իլիականին մէջ կը տեսնենք Արամազդի կառքով արշաւանքը. գեղեցիկ է այդ պատկերը.

« Ասացեալ, լըծեաց ի կառս իւր զերիւ վարսն պղընձաթաթս՝

Ողապար սրբաթռիչս և ոսկեբաշ վարսս՝ դիտակս.

Եւ նա ինքն ըզմարմնոյն ոսկի զգեցեալ, առ ըզմարտակն

Ոսկեհիւս՝ վայելչակազմ, և ամբարձաւ ի զոյգըս իւր :

Մըտրակեաց խաղալ զընալ, և կամակար սըլնային

Ընդ միջոց ծագաց երկրի և աստղավար զընդին երկնից :

Եւ եհաս յաղբերարուխն իդա՝ ի մայրն գազանաց,

Ի Գարգարն՝ ուր սըրբութեան անդք և բազին իւր խընկաւտ.

Անդ կացոյց զերիվարսն մարդկան հայրն և աստուածոց,

Արձակեալ ի կառացն և մէգ թաղուն եւ հեղ զնոցօք.

Եւ ինքն անց լերինն ի գլուխ նըստաւ ի փառս խայտալով,

Ի տրուեանց ճաղաց դէտակն եղեալ ու ի նաւս Աքայեցեաց » :

Հայկին Աստուած ալ կը շարժի իր փառքի աթոռէն, ու Հ. Բագրատունին Արամազդական այն պատկերը աւելի զարգարուն կը ներկայացնէ.

« Կարապետը վեհին ամեալ մատուցանեն կառս ոսկեղէն,

Մըտանեն ձիք բոցաթռիչք հոլաթեւեան քորթագունդ,

Սերովքէք սաւառնագարդ աշտանակեալ ժիր կառավարք,

Ի թինդ ոսին զոփելոյ ի տրուական գոհար սըմբակ

Ընդ շափիղայ դիմեալ գաւիթ անդրդուելի սուրբ տաճարին՝

Ընթանայր ելանէր . փռեկէին ինքնին հանդէպ

Դրունք երկնից յականց վանեայց՝ յոսկի ծըխնիս ճըռնչելոյ :

Բարապանք բարձու դրանդեացըն սոսկացեալ կան հիացեալ,

Խեղամուտ լեալ զի Որ էնն ինքնին հասեալ անցանիցէ,

Յէ՛ր աշխարհի, ո՛ր գիտէ ի յօրինուած կամ ի կորուստ.

Անդ առ դուրսն սասանեալ կան զօտեպինդ ի սպաս հարկի,...

Ահա դիմեալ հասանէ անհուն բանակ, զէն և ասպար :

Վերուստ դաշտին Արայի յարայեան սար ի սուրբ Մասիս :

Գայր զօրութեանց արարողն և յաղթութեանցըն թագաւոր

Տեսանել ըզճըգնութիւն վերջին մարտի պատերազմին,

Եւ պարգեւել յաղթանակ սիրեցելում իւր դիւցազան » :

Որքան ցանկալի էր որ այդ գեղեցիկ քերթուածին հեղինակն ըլլար նոյնինքն մերս Հ. Բագրատունի. սակայն դարձեալ գիտոր ուրիշինն է :

Հայկ ևր վիրաւորուի, և նետին կտորը կը մնայ անոր վէրքին մէջ. Բաւոն բժշկապետը կը դարմանէ անոր վէրքը, Հոմերի Եւրիպիլոսն ալ ունի բժիշկներ Պոդալիր և Մաքսաոն : (Բաղդատէ Հայկ ժԲ. դրուագը Հոմերի ժՊ. երգի հետ) :

Բնել կ'աշխատի որ սիրուի Հայկանուշէն, ահա դիւային ծնունդ Բիւրասպը ևս կը սիրահարուի Հայկանուշին, Տեսարանին գծերն տարբեր են Շաթոպրիանի « Մարտիրոսները » վէպին Երոկլէսի և Կիմոնի պատկերներէն, սակայն հոս Շա-

թողարկայն ցուր մ'ունի, որ Բագրատունիի աչքէն չէ վրիպած: (Բագրատէ Հայկ ԺԲ. դրուագը «Մարտիրոսները» իրդ զխին հետ):

Միլտոնի «Դրախտ կորուսեալի» մէջ կայ երգ մը ուր Հրեշտակը զՍկզբն կը հանէ լեռ և ցոյց կու տայ ինչ որ պիտի ըլլայ ապագային: Նոյնը նաև կը տեսնենք Բագրատունիի Հայկին ԺԶ. դրուագին մէջ. Հայոց Հրեշտակը Հայկայ ցոյց կու Հա. յաստանի ապագայ վիճակը: Գեղեցիկ գիւտ Միլտոնէն (Բագրատէ Հայկ. ԺԶ դրուագը Միլտոնի դրախտ կորուսեալի ԺԻԱ երգի հետ): Միկենոյն գիւտը կը տեսնուի նաև Վոլթերի Հանրիատ դիւցազներ. գովեան է. դրուագին մէջ. Սէն Լուի Հենրիկոս Դ-ը կը փոխադրէ Բագրի տա. ճարը, ուր ցոյց կու տայ անոր ֆրանսացի սզգին ապագայն: Կը տեսնենք արդ որ Բագրատունի որքան ճոխ և Վոլթեր որքան պարզ են այդ պատկերներուն մէջ.

«Առեալ այնուհետև լուսածըղի Քերովրեն սուրբ,

Արկանէր զոսկի փականսն յէմբս փակաց,
դարձուցանէր.

Դըրբեցան աղիւրն ոսկիք, որոտացին
ալը տաճարին.

Երկբացիկ փեռեկեցան դրանդը ի ծըխ.
նիսն աղամանդեայ»:

Այս է Բագրատունիին բաղդի տաճարը, ուր կը մտնեն հայոց Հրեշտակը և Հայկ դիւցազը, իսկ Վոլթեր կ'երգէ.

«Comme il disait ces mots d'une
voix gémissante.

Le palais des destins devant lui se
présente:

Il fait marcher son fils vers ces
sacrés remparts,

Et cent portes d'airain s'ouvrent
à ses regards.

Le temps, d'une aile prompte, et
d'un vol insensible,

Fuit, et revient sans cesse à ce
palais terrible;

Et de là sur la terre il verse à
pleines mains

Et les biens et les maux destinés
aux humains ».

Կը բաւականանանք այսքանով. կարելի էր դեռ ուրիշ կէտեր ցոյց տալ, ուր Հ. Բագրատունին ներշնչուած է, սակայն ուսումնասիրութեանս ծաւալը չի ներեր, երկարորէն մանրամասնութեանց իջնել:

Վերոյիշեալ մէկ քանի շրինակներն՝ յայտնի ցոյց կու տան, որ Հ. Բակրատունի, առ հասարակ յարգած է դասականներու գեղեցիկ բանաստեղծական գիւտերն. և ուզելով, որ ինքն ալ կազմէ դասական հիւսուածք մը՝ աշխատեր է, բանաստեղծական յղացումները առնել և գործածել մի միայն իր սիրած քերթող մատենագիրներէն: Եւ արդէն փոքր ինչ ուսումնասիրելով յոյն և լատին ու նոյն իսկ միւս միջազգային դիւցազներգութեան ճարներու քերթուածները, կատարելով բաղդատական քննութիւն մը, որոշ կը տեսնենք՝ գիւտերու միօրինակ և հանրացած, օրէնք հղած նմանութիւնն մը. և կարծես, այդ պահանջ մըն է դասական դիւցազներգութեան մը համար:

Անտարակոյս բանաստեղծական նոր յղացում մը հեղինակին, անմահութեան դափնին կը հիւսէ, սակայն դիւցազներգութեան մը որ կարող է, այդ տեսակ յղացումները՝ իւրացնելով, դեռ աւելի գեղեցիկացնել և սուրբ ու մաքուր արհեստով մը ներկայացնել զանոնք, այդ ալ շատ գնահատելի է, և ատոր համար կարեւոր է բանաստեղծական տուրք և նոյնպէս պաշար գեղեցկին: Արեղջ «Հայկ դիւցազնը», ապացոյց մըն է որ Հ. Բագրատունին օժտուած էր թէ՛ այդ տուրքով և թէ՛ այդ պաշարով:

Եւ հարկ կը համարինք յայտնելու, որ Հ. Բագրատունին աւելի Հոմերական միացեր, քան թէ միջնադարեան վիպասանական քերթող: Առասպելական խնդրումներ.

րէն, ծայրայեղութիւններէն զգուշացած է։ Աշխատած է պատմական և հնախօսական վրիպակներէ մաքուր պահել իր դիւցազ-ներգութիւն, կեդիք և իրականութիւն ի միասին չենք գտներ իր դիւցազներգութեան մէջ, ինչ որ որոշ կը տեսնուի Նիէպէլունկէնի գերմանական հին վիպա-սանական քերթուածին մէջ, ուր Ռիկֆրիտ մը երգելու համար, շտայլուած է երևա-կայեալ առասպելներու և գերբնական ու-ժերու էպիգոդներ։

Մենք տեսանք որ Հ. Բագրատունիի բուն առաջնորդն է եղած յոյն մեծ քեր-թողն Հոմերոս, բայց անոր աւելի իլիա-կանին հետեւած է, քան թէ Ոդիսականին. թէև իր «Հայկ դիւցազն» քերթուածը, դեռ աւելի հրապուրիչ պիտի ներկայանար, եթէ իլիականէն աւելի, Ոդիսականին ու-մանդիկ ոճը գործածէր։ Շաթուրիան՝ իր «Մարտիրոսները» դիւցազներգութեան մէջ, շատ աւելի ումանդիկ է, վասն զի իրցեր է «Ոդիսականի» ոգին պահել, մա-նաւանդ թէ աւելի ումանդիկ ալ է. ունի պատմական հանգոյց, վիպասանական հրա-պոյր։ Եւ արդէն վիպական քերթուածի մը համար կարեւոր է այդ ոճը։ Հ. Բա-գրատունին եթէ պատերազմական տեսա-րանները՝ մէկ քիչ նուազ նկարագրած ըլլար, և յարգած վիպասանական ոճին հրապոյրը, այն աստե՛ն մենք կ'ունենա-լինք կատարեալ դիւցազներգութիւն մը, ամենեւնի մատչելի, ամենէն գնահատուած. մինչդեռ զորական դասականրդ մէջ, այսօր Հ. Բագրատունին դիւցազներգութիւնը՝ հանրացած գնահատում մը չունի։ Բանա-սէքներու համար, անուրանալի է «Հայկ դիւցազնի» առաւելութիւնները, իբրեւ բա-ռական ճոխ գանձարան, իբրեւ կորովի տաղաչափութիւն, սակայն տխուր է ը-սեն, որ շատերը քերթողական մեծ ար-ժէք մը չեն տեսներ այդ մեծ քերթուածին մէջ, և այս գաղափարը՝ գուցէ կը ծագի, այդ դիւցազներգութիւնը ըստ կարելոյն ժամանդիկ չըլլալէն։

Իս հարկ կը համարիմ խոստովանելու, որ քերթողական այն առաւելութիւնները,

արժէքն և գնահատումն որ նկատած եմ այս ուսումնասիրութեանս էջերուն մէջ, անոնց վրայ չեմ տարակուսիր, և հաս-տատուն կը մնամ իմ գաղափարներուս մէջ. փոյթ չէ, որ այլը ուրիշ կարծիք, ուրիշ գաղափար կազմած են դիւցազներ-գու քերթողին վրայ։ Քննական տեսու-թիւններն ալ ունին իրենց ազատութեան ասպարէզը։

«Հայկ դիւցազնի» քերթողականին հա-մար այսքան, երկու խօսք ալ քերթուածի գաղափարականին վրայ։ Բնական է որ նահապետական դէպք մը, որ պատմական վիպասանութեան կամ դիւցազներգութեան նիւթ կ'ըլլայ, հեղինակը կամ քերթողը պէտք է վերլուծէ նոյն ժամանակուան հոգեբանութիւնը, և վէպին դիւցազները և դերակատարները շարժեն այն լեզուն, ինչ որ ժամանակին սեփականութիւնն է։ Սակայն անպատմական ջրվանի դէպք մը, որ կը նկարագրուի, դուրին չէ թափա-ցել անոր հոգեբանականին մէջ, և անա այս պատճառաւ Հ. Բագրատունիին երևա-կայեալ կամ առասպելախառն գաղափար-ներ չի դնիր իր դիւցազներգութեան մէջ։ Իւր դիւցազը և նահապետական հայկա-զունները կը ներկայացնէ աստուածաշա-տութեան և քաջագործութեան գաղափար ունեցող անձնանուէր վրէժխնդիրներ։ Գա-ղափարականին մէջ ես հաւատարիմ ա-ռաջնորդ բռնած է Հոմերի իլիականը։ Յոյն քերթողին նման ինքն ալ մեծ տեղ տուած է բարոյական խրատներու, որոնք կրթիչ են ինչպէս Հոմերինը, աստուա-ծային երկիւղածութիւն, յարգանք գեր-բնականին՝ կը տեսնենք իր քերթուածին մէջ, նոյնը նաև իլիականին մէջ։ Եւ քանի որ վրէժխնդրութեան հոգին է որ կ'ըմ-բոստացնէ զՀայկ, բնականաբար քաջա-գործութեան գաղափարը շատ բնագործակ է, ամէն դիւցազ ամէն քաջարի մարտիկ սիրած է մնալ ըմբոստ բռնաւորին դէմ. և այդ հայրենիքի սէրը իրեն կը ներշնչէ։ Վերջապէս դիւցազնական դարու պատ-մութիւնը, կ'ունենայ դիւցազնական գա-ղափարներ, ինչ որ ունեցած են Հոմերի

հերոսները, և ինչ որ ունեցեր են նոյն պէս Հայոց Հայր դիւցազն Հայկ և մեր Հայկազունները:

* *

Գինի, ծաղիկ, համանման գուրգուրանք մ'ունին մուսային և քնարերգուին առջև. և այդ ըմբռնումով Մխիթարեան վարդապետաց տաղարանին խորագիր, յիշատակուած է Պինդարի սա ռսկետառ խօսքերը:

«Գովեալիւ ըզհին գինի
Եւ զնորագոյն երգոց ծաղիկս»

Վարդապետներուն մուսան՝ քնաւ գինւովցած չէ. Մխիթարեանները, միշտ ծաղիկը սիրած են, մանաւան Հայաստանի ծաղիկը, և անոնց ըյրյով զինովցած, յափշտակուած. երգեր են Հայկական հոգին սիրտը, առաքինութիւնները, փառքերը և սուգերը: Այդ ծանօթ տաղարանին մէջ, քերթողական մեծ բաժին մ'ունի Հ. Արսէն Վ. Բագրատունի. «Հայկ դիւցազնեղբուքեամբ» կը հաւաստէր իր քնարին զիւցազնական կորովը, և տաղարաններուն մէջ ամփոփած տաղերովը՝ հայ միտք քնարերգու կարողութիւնը կը ցուցադրէ:

Վարդապետներու քնարը՝ պահ մը կորսնցուց միջնադարեան մեր եկեղեցական ներու ազատութիւնը: Զարարիա եպիսկոպոս՝ սէրը կը նուազէր մարդու, ազատշունչ, խանդոտ քնարով մը. իսկ մէկ քանի դար վերջը, պղտորած էր ընթերցողներուն ճաշակը, պղտորած էին անոնց դատողութեան աշուրները, որով վարդապետ բանաստեղծը կամ վիպասանը՝ չափազանց զգուշութեամբ կը մօտենար պարկեշտագեղ Անահիտի բազինին: Ամէն զար իր ըմբռնումը ունի, և կամայ ականայ՝ զրիւք կը հպատակի հանրութեան հօր կամ թոյլ հոգեբանութեան:

Հ. Բագրատունին՝ «Հայկ դիւցազնեղբութեան» մէջ՝ յարգելով դիւցազնեղբութեան պահանջները, ստիպուած՝ երգեր է Աստղիկի և Հայկանուշի քնքուշ ու գուր-

գուր գեղեցկութիւնը: Իսկ կրօնաւորի շքականակներուն մէջ ամփոփուած տաղերը՝ կը մերժեն անոնց գեղեցկութեան զովաբանութիւնը, զի շար Արգոսները շատ խոշոր կը բանան աշուրներին, ու բամբասանքի բերաններուն դիւաշունչ զարշահտութիւնը անտանելի էր...

Մխիթարեան վարդապետները՝ որ վանքի փոքր աշակերտաց հայերէնի դասաւոր կ'ըլլան, կ'ընամ ըսել որ, անոնցմէ մեծ մասը՝ ունի զբաժ կրօնական թատերգութիւն մը Յիսուսի Միսունդին և Յայտնութեան վրայ. և ասոնք վանական հանդիսականաց առջև՝ կը ներկայացուին աշակերտական բեմէն: Միևնոյն առեւ, կ'ընամ ըսել որ, այդ գրութիւնները ընդհանրապէս մէկ կաղապար ունին, ամէնն ալ իրենց այդ աշխատութիւնները ձեւած են Պետրոս Մեթասթասեայ թատերգութեանց վրայ: Այդ տաղանդաւոր քերթողը ընդհանրապէս սիրաբան և ազատամիտ եղած է, սակայն՝ վանական հայ արեղայնները այդ մասին չէին կրնար հետեւիլ իրեն, և չեն հետեւած: Մխիթարեան թատերգութեանց մէջ՝ այդ մատենագրէն տոնուած է փափուկ բացատրութիւններ, կտրուկ իմաստներ, խրատական, նահապետական հաւատքի տարգրութիւն. «Ի Մեռնոց Տիտոն» թատերգութեան մէջ՝ Հ. Բագրատունին, այդ ամէնը ցոյց է տուած՝ հետեւելով յիշեալ քերթողին:

Հ. Բագրատունին կը քնարերգէ Յիսուսի ծնունդը. ուր կը տեսնես ցուրտէն տարաւուն մանկիկ աստուածորդին որ կը պատսպարուի հրեշտակներուն բացուած թեւերովը. «Պարունակեալ ծածկէին թեօց յօդոյն ցրտաբեր»... Նոյն հրեշտակներէն ոմանք, սպասուհի են եղած Տիրամօր, ոմանք ալ անմահ մանուկին՝ Նիրհ բերող նուագներ կ'երգեն: Բարձրեայլը գարձաւ իր վեհութեան մէջ է, այդ աստուածային մարտին ամպերուն վրայ, ռսկից ականջը կ'երկնցնէ իրեն խօսքեր ուղղողներուն, յօնքերը շարժելուն՝ Ուրմպոսի կատարը կը սասանի:

Փրկութեան երգին մէջ կուտ է Բագրատ-

տունին, փրկիչը կը տեսնէ աշխարհիս փճացումը, և կը զթալ.

« Տեսեալ ըզմեզ վայրավատին խեղճ-թաց,

Ազգ ազգ ձայնիցն ի զգաստութիւն ոչ օգնեաց,

Առ ըզցուպ իւր ըզփայտ խաչին և դիմեաց »:

Վենետիկի Ս. Ղազար կղզիին մէջ, նոր քահանայ կը ձեռնադրուի, Բագրաստունին իր քնարով տիեզերական նշանակութիւն մը կու տայ այդ հանդէսին: Հաստատան նազելի հարսը վեր կը բարձրացնէ զլուրը բերթրական, և Բելիարը սարսեկով մատը կը խածնէ. Չափազանցութեան մէջ անզուպ է. այդ խորհուրդին մեծութիւնը աւելի նազելի վեհութեամբ կընար երգել. Հ. Բագրատունին՝ վանական հանդէսներուն առթիւ՝ գրած բանաստեղծութեանց մէջ, միշտ տիեզերական հանդիսաւորութիւն մը կը դնէ. առհասարակ անոնց մէջ միջակ քերթողի մը գաղափարը ցոյց կու տայ:

Կրօնական երգերուն մէջ՝ Բագրատունին՝ իր քերթողական թորչըր ամփոփած է, սաւառնում չունի, այլ մաղթանքներու և հիացումի մէջ կաշկանդուած կը մնայ: Այնքալ ու նուիրական նիւթերու վրայ կ'երգէ, և նիւթին հետ կը խաղայ յանգերով. մոռցած է իր խորիմ գաղափարականը. նպատակը մէկ է, իր դիւցազները գերբնական են, և ամէն մարդ անոնց վրայ պէտք է սքանչանայ: Բառերու կոյտով իղձեր կ'հրւէ, կը կնութիւններով կը խճողէ իր բանաստեղծութիւնները:

Կրօնական զգացումները կը միացնէ քնարերգութեան հետ, սակայն բանաստեղծական նորութիւն մ'ըսելու կ'անհրկի: Կրօնական են երգերը, սակայն հոգեկան տպաւորութիւն մը չունին: Միայն տաղաչափական ներդաշնակութեան ամենամեծ կարեւորութիւն կու տայ: Առոնք զրուած են, հանդէսին օրը առժամեայ տպաւորութիւն մ'ունենալու համար. ա-

պագային մէջ ո՛չ լեզու և ոչ ալ ազդեցութիւն ցոյց տալու պայմանաւ:

Բանաստեղծութիւնը միշտ նոր յղացումներով կը ջանայ հմայքոտ երեւնալ, իր այդ կրօնական տաղերուն մէջ, այդ նորութիւններուն վրայ՝ բնաւ մոտածած չէ, և կ'ընէ եղած Մասիս, Մովսէս, Ահարոն՝ բարեք իրենց փոխարեւական առումով՝ միշտ կը կնուած են: Մաղիկները, խունկերը և իսահական զոհերը, իր քերթուածներուն մէջ հնութեամբ անհրապոյր են դարձած: Իրեն պէս կորովի մտքն ո՛ր և է նիւթի մէջ կը պահանջուի քերթողական նոր, ստեղծական հոգի:

Վարդապետ բանաստեղծը, ամենէն աւելի կարեւորութիւն կու տայ կրօնական և բարոյական նիւթերուն. Հ. Բագրատունին՝ կրօնականներէն վերջը՝ բարոյական նիւթերուն վրայ կը շարժէ իր քնարը:

Բարոյականին քարոզիչը՝ հին լեզուն կը շարժէ. թեթև բացատրութիւնները կը թօթափէ այդ բեմին: Կեանքը վտանգով լի ըլլալը՝ ամենուն ծանօթ է, ու երբ նիւթ մը շատ ծանօթ է, դիւրին չէ անոր մասին նորութիւններ ցոյց տալ, և Հ. Բագրատունին նոր մտքեր յղացած չէ այդ նիւթին վրայ սա տողերը շարելով.

« Երանաւէտ կենաց խաղաղութեան

Չէ աստանօր արքայարան.

Գանձեալ կան քեզ աղէտը ցաւոց դարան,

Սըրտի մտաց երերական

Բըքայորդօր ձրմեռն ալեաց խուժան

Փոթթրկայոյզ ծով դառնութեան »:

Թագաւորն ալ ազատ չէ այդ վտանգին գազանային ճիրաններէն: Սոսկականին և արքայականին հետ՝ կ'ապրին թախիժ և նենգութիւնները դաւաճան:

Նիւթին ընտրութիւնէն շատ կախում ունի հրաբուխի վառարանին եռունըր, երբ կը գտնէ պայքարող խնդիր մը և իր առջև բաց կը գտնէ Հոմերական մարտագոռ զաշտը, այն ատեն կը շահատակէ, և դիւցազնական է իր ամէն մէկ շարժումը, իր ամէն մէկ հարուածը և իր ամէն մէկ մար-

տահրաւեր աղաղակները: Հ. Բագրատունին կարծես յարմար նիւթ մը գտած է «Գանգրատ Պառնասական» երկար քերթուածին մէջ՝ տաղաչափական նիւթին վրայ ինքը կարծես դիւցազնեղծութիւն մըն է հիւսած: Վիպական է այդ բանաստեղծութիւնը, և հովուերգական սա տողերով կը սկսի.

« Առեղն անուոց վահագնի՝ մըրրիկ հրացայտ սասպատակ

Ոլորտս առեալ ըզըլխովս անց յասպարէզ կապուտակ.

Իսկ ես Առան ալետր նըստէի յիմ տաղաւար

Յագեալ սըրտիւ ի հացիկ, ի սէր, կոզի ու ի դալար,

Միտ ղնէին կարկաշտս բիւրեղափայլ վըտակին

Որ ի ծարաւ սեղանոյս էր իմ նեկտար ըմպելի,

Եւ արդ մենոյս միայնիկ կենցաղակից խօսակից

Պատմէր զիւր սէր թաւալզլոր յովկիսանեան ծոց տարփից:

Փոքր ի բացէ 'նդ արօտ թաւ ի ծաղկաճմէ զարեւանդ

Ձօտիս բառաչ լըսէի խայտացելոյն աստ և անդ.

Եւ ազգ երկշոտ եղջերուաց ընդ աչագեղ վիթս ի տարմ,

Առինք, թեթեւ այծեմունք և այլ որսոց անթիւ զարմ,

Վայր ի վայրէ հոյլ առ հոյլ պուրակացիւր անդ առ իս,

Իբր ընտանեակ յիս հային, յանկարծ շըբտուն թողուն զիս »:

Այս դաշտանկար գեղջուկ պատկերէն վերջը, հոմերական հէլլենաշունչ կը շարունակէ իր քերթուածը: Հին աստուածներ, հին բանաստեղծներ, Հայաստան, Ռոմաստան և Իտալիա հանդիսատես կ'ըլլան Բագրատունեան տաղաչափական պայքարին: Եւ նիւթին մէջ, ամփոփ մնալու գրական աւաքինութիւնը չունի, կը ծաղրէ,

կը շանթահարէ կ'ողբայ և կու լայ, Գեղարուեստական յղացում մըն է այդ քերթուածը, ուր միայն պարզութիւնը պակաս է:

Երգելով « Յարաբնակ արդարոց »ը, կը հռչակէ արդարութիւնը անդեղեւուն՝ քան մեմփական կոթողը. և տարիներն իսկ չեն կրնար մաշեցնել զայն:

Կորովի Բագրատունին՝ սրտամտիկ նիւթերուն մէջ, չի կրնար զսպել մանկական փափուկ զգացումները. « Ողերք » տաղին մէջ, կարծես թաշկինակը աչուրներուն դրած՝ կը բանաստեղծէ, ու իր երգը, կարծես տարագրեալի մը ջախջախուած սրտէն կը լսես:

Ձգացում ու խանդոտ հոգի մը կայ իր սա « Սրիկեց » տաղին մէջ

« Տըխուր մենաւոր ի ստորոտ Պինդայ Յետին երգողաց անկեալ կայր բացեալ կախեալ ըզըլինչն ըզկողերց սարդի, Եւ ծուփ խորհըրդոց ի ճակատ նորայ:

Լըսէր ըզաչին նըւագաց բարձանց Ազգ ազգ գեղգեղեալ ի տոն դիւցազանց, Իսկ մեզ ի փերեայ բաժին ել, ասէր, Նուրբ ունեւ սըրինգ մեղմիկ մըրմընջմանց:

Առնէն ըզսրինգն առնեն խաղալիկ, Սուլեն ընդ ծակախն աստ անդ տատանին, Եւ սիրտըն տըրտում տեսանէ լըռիկ:

Եհաս ի բարձանց ոգի մըխիթար Արի զմաղձդ, ասէ, թափեա զտրխարար. Ըզըտ հայկազունս երգես սիրասուր, Եւ քո նուրբ եղէգն յաղթէ ի պայքար »:

Եւ այսպէս դասական գեղեցիկ բանաստեղծութիւն մը կրնար յղանալ՝ միայն այն հանճարը, որ սնած է Անակրէոսեան քնարերգութեամբ:

Ընկերական սէրը, Հ. Բագրատունիին մէջ, շատ նուիրական է, գեղարուեստական թոյլ տողերով՝ եղբայրսիրութեան սա անկեղծ խօսքերը կ'ընէ.

« Եղբայր իմ սէր, սէր իմ գոհար, Հոգւոյս հատոր սըրտիս ծըրար,

Թէ ուրանաս դու զիս երբէք
Կամ ուրացար զեղբայր քո հէք
Ես բաց ի քէն մեծ ինչ արգոյ
Չունիմ այլ սէր սրտիս իմոյ:
Եւ թէ ինձ կեանք լինէր յաստիս
Չափեալ ի թիւ աւուրց երկնիս,
Ես զամենայն քեզ, եղբայր իմ,
Ծախեմ ի սէր քո մըտերիմ »:

Երբեմն տպուած գրութիւններ՝ հեղի-
նակին աւելի գրական պատիւ կը բերեն,
եթէ անոնք յուշատետրին մէջ ձեռագիր
մնալու պայմանաւ պահուած մնան, այդ
տեսակ գրութիւններն է չ. Բագրատուն-
նիէն գրուած «Առ ոսոսակաւ ի սիրոյ եղ-
բայրսեան» բանաստեղծութիւնն, որ բու-
լղոյի մտերմական է և գրական բա-
ցարձակ արժանիք մը չունի: «Իսախանիկ
յապար» մշակի եղբորին մէջ՝ կը կարդաս
ծանօթ «Մշակական» հովուերգութեանց
մոայլ նմանութեամբ էջ մը, ո՛չ հետա-
քըքրութիւն կը շարժէ և ո՛չ ալ գրական
փառք մը կ'աւելցնէ գրողին համբաւին
վրայ: «Թագաւորոսիկն Տրդատայ» երգն
որ ծանօթ է «Յազարս ի վեր ի Մասիս»
ստաջին տողովը, դեռ մեռած չէ, մար-
տազոտ իրախուսական բոցավառ շուն-
չովը:

Փայփայտոյ խօսքեր կը կաթին «Ղա-
րամետ»-ին նուիրած տաղին լարերէն:
Օրհնութիւն և փառաբանութիւն կը մըմնջէ
ռուսաց կայսր «Ալեքսանդրի» ձօնած քեր-
թուածէն:

Բազմաթիւ անճաշակ քերթուածներուն
մէջ, հազիւ անկեղծ բովանդակ անուշ սա-
ռանաւորը կը գտնես որ նուիրուած է
«Միհրան Տիգ»ի պսակին:

«Ի շուշանին բուրաստան

Ընդ վարդենույն հովանի

Փափուկ բան զվաբդ և շուշան

Նընջէր Մարիոն զեղանի:

Հետքն ոսկեթել ծածանէր

Ի ձիւնափայլ ծոց ծղիկաց,

Գոհար այտից շող կաթէր,

Փրփրտունքն շաղ լուսարփեաց:

Մատուցեալ Սէր, հին մանուկ,
Յունկըն մընչէ Զարթիւր օն,
Կոյս գեղեցիկ միայնուկ
Տանիմ բզբեզ յիսմ ի տօն:
Խուլ է առ նա կոյս անմեղ,
Բայց ես այլազգ տամ յառնել,
Ասէ, կըբէ Սէր զաղեղն,
Այլ արգել զուրթ անընդել,
Երկնից Աստղիկ, կուսին մայր,
Առհալ զՀիմէն բերէր մօտ,
Արի՛ դրստրիկ, սա ձայն տայր,
Տիգն է Միհրան քեզ կարօտ:
Յառնէ պատէ զգեղն ի քօղ,
Թաթիկ ի լանջաքն ամփոփ,
Արտեանունք քաղցր ի ցօղ,
Ոտն առ փեսայն սիրտ ի տրոփ:
Եմոյծ Հիմէն յառագաստ,
Ըզկապարճեալ Սէրն ըմբոստ
Եդ ի նետից մերկ, ըզգաստ
Լստրուկ առ ոտան անընդոստ:
Ինքըն պարեկ առ սեմոց
Առօրս թակի շար ամաց
Հանէ յօրհնից կընտընդոց,
Մանկունս ի թիւ աստեղաց »:

Այս քերթուածին մէջ, թէ՛ և բնաւ նոր
յղացում չկայ, բայց մօրով քնքուշ է,
զգացմունքով ո՛չ անճաշակ: Տիգեան հաբ-
սին պատճառաւ, կ'իմացնէ թէ հայ հայ-
րենիքը կը բերկրի, Աղին դրախտը կը
ծաղկի: Չափազանցութիւններ:

Տիգեան իշխանապետին Տիգուհի դե-
ռահասակ ղուտորին համար կ'ըսէ:

«Թէ սրտմըտիս, զեփուտ է այն մեղմ ի
[ծով,
Սիք ընդ ծաղկունս դարեանդին ի վըրդով,
Թեթեւ ամպիկ թռուցեալ յերկնից ի նըշույս
Յայա եւս ածել զարփից բոյլս:

Երբ ծիրանի բանաս շըրթունս ի ժըմտ,
Դեռափրթիթ վաղդին բուրդ կայ յերկմիտ:
Մինչ մըրմընջես թըրթրափ բարբառ և
Լըռեն աթաղ զեղձանիկ »: [զողորմիկ,

Հոս աշուղային նմանութիւն ու չափա-
զանցութիւնը յայտնի են:

Գովորական և սիրական նազելի տողեր
կը հիւսէ իր սրտին հաստը սոխակին վրայ.
սիրով կը կարգացուի « Մտն Սոխակին »
բանաստեղծութիւնը: Արճէշի մօտ դարեւ
ւանդ մը կայ հովանաւոր, ծով հայելիին
մէջ վերէն նայող. հին ծառին բունին յեց՝
բանաստեղծը երգ մը կը փչէր. արեւը
ծովէն կը բարձրանար, շաղը տերեւներէն
կը կաթկէ. կը մայրն մաքի և ամիկ, և կը
լսուի թռչուններուն դայլալիկը: Իր սրին-
գը կը լսէ նաև սոխակը նախանձորդ, և
ուշադիր մտիկ կ'ընէ: Եւ արինգը լռելուն
սոխակը կը սկսի երգել պերճօրէն: Բայց
ամէնը նոյն հրաշաձայն սոխակին վրայ
կը զմայլին.

«Օղոյն պարիկը ամենայն
Շուրջ ակըմբեալ ի քո ձայն
Տան քեզ սըրտիւ երանի,
Ձիք քեզ անդ ոք նըմանի:
Անակընէն չէ քեզ զոյգ
Եւ ոչ Տիրու յերգ առոյգ »:

Ու երբ սոխակը սիրոյ վրայ կ'երգէ,
կը լռեն երկինք և երկիր. ամպը թէ որո-
տայ, այդ երգող թռչունը կը սաստէ. ան
քերթողներուն քնարին դաս կու տայ, ինքն
ևս անոր կ'ապաւինի լաւ երգելու հա-
մար: Թռչունին կ'իմացնէ, որ թթէ իր
տունը գայ, իրեն դրախտ կ'ընէ իր տունը.
կազուի խօսքերով՝ կ'ուզէ զայն հրապու-
րել. և սոխակը թռչելով, բանաստեղծին
ուսին վրայ էր թափ, յետոյ իր սրնգին
վրայ. և բանաստեղծը յափշտակուած,
աննման երգեր կը նուագէ ի պատիւ իր
հիւր սոխակին, և նուագելով տուն կը
մտնէ: Տան մարդիկ՝ անոր վրայ կը զմայ-
լին. բանաստեղծը մի առ մի անոր գե-
ղեցկութիւնը կը նկարագրէ, զայն վան-
դակին մէջ կը մոցնեն. և այն կը սկսի
նոր նոր եղանակներով երգել, նուագել.

«Եղանակէր ձայն պէսպէս,
Հրնչէր յողջոյն գեղօրէս:
Յուրով վըրանք փեղկ բացին,
Հովիւ լըսէր ի բացին,

Լըսէր ի բուր մայրեւոր
Եւ յերկանին հարսնն նոր,
Նաւը լըսէին ի ծովուն,
Լըսէր կապեալ բանտ սըրճուն:
Կայր անմըտունչ հաւ ամէն
Ունկըն զընէր յերամէն,
Եւ նախանձոտ սեաւ սարիկ
Ի միտ աւնոյր գողացիկ
Բզցանկալուոյն երգ փափուկ
Սուել իբրեւ ծիծառնուկ »:

Ամէն Տեսակ երաժշտական գործիներ
անոր գեղեցկներուն դիմաց, իրենց ձայնը
կը քաշեն կը լռեն: Սոխակը այդ տան
փափկութիւնը, բերկրութիւնը կ'ըլլայ:
Բայց սև մանգաղը շարժելով, ծպիրհ մա-
հուան զոհ կ'ըլլայ այդ անպատճառ՝ երգիչ
սոխակը: Եւ անհ բանաստեղծը շուրջօրէն
սուգի երգ մը կը հիւսէ անոր վրայ:

Ամբողջ այդ քերթուածին մէջ, զմայ-
լելի պարզութիւն մը կայ. հոն հարազատ
գուրգուր լեզու մը կը խօսի, կ'երգէ ու
կը դրուատէ սոխակին աննման գեղեցիկ-
ները և պերճութիւնը:

*
* *

Հ. Բագրատունին իր զանազան քեր-
թուածներուն մէջ՝ ջանացեր է դարձեալ
չի շեղիլ դասական դպրոցէն. և այդ իսկ
պատճառաւ, երբեմն ամենէն աննշան նիւ-
թին՝ կու տայ վիպասանական դիւցազ-
ններու ձև մը: Այդ դասակարգէն չեն
Տիգրան տոհմին ձօնած կարգ մը բա-
նաստեղծութիւնները, որոնք կարծես ա-
պրապրոստ՝ և ոչ թէ սրտաբախ բերթուած-
ներ են. քիչ բացատրութեամբ՝ ճաշակէ,
տաքութենէ զուրկ:

Մեր աշուղային քերթողներուն բացա-
ռաբար նմանութիւններ ունի հազիւ նշմա-
րելի: Ու երբ իր նիւթին հազցուցներ է
դասական շնորհք մը, գեղարուեստին մէջ,
այդ փոքր քերթուածներուն առթիւ՝ ցոյց
չէ տուած գնահատելի քաջութիւն մը: Եւ
շատ մը բանաստեղծութիւններ, բացար-
ձակապէս անտանելի միջակութիւններ են,

և աւելի փառքը մեծցած կը մնար, եթէ անոնք բնաւ տպագրութեան յանձնուած չըլլային:

Նիւթին համեմատ՝ կը գործածէ տաղա-
չափական իր անզուգական արուեստը: Իր
այդ ձեռնհասութիւնը անվիճելի է. նիւթին
համեմատ ներդաշնակութիւնը կը հիւսէ
սքանչելի տաղաչափութեամբ:

*
* *

Հիւլէն գրականութեան՝ մէկ հրաշա-
կերտ պտուղն է Հ. Բագրատունին. ստրն-
տուն յոյն է, և իր երակներուն մէջ յու-
նական կաթը շրջան առնելով, ինքը սնած
է հիւլէն դպրութեան մէջ և համահաւասար
իր հոյակապ հայերէնին՝ տիրապետած է
նաեւ յունարէնին, այդ ուժով կրցեր է
Հովմերը թարգմանել բնագրին հաւասար
սքանչելիութեամբ: Վանականի կեանքը
շատ երկար ապրած է, այլ ըլլալով
տաներէց Տիւզեան տան՝ կրցեր է ազա-
տօրէն պարապիլ իր սիրած մատենագրու-
թեան: Բայց վանականի հոգին՝ միշտ
վառ, հաւասար իր նախորդներուն՝ աշ-
խատած է ճոխացնել վանքի ձեռագրա-
տունը, աշխատած է կարեւոր ձեռագրաց
տպագրութեան: Փարիզ՝ մատենադարանին
մէջ ուսումնասիրած է հարիւրէն աւելի
հայկական ձեռագիրներ:

Տաղանդաւոր նկարիչ մը, վրձինը կը
նետէ ըսելով, որ անկարելի է նկարել
Հ. Բագրատունին. վասն զի ամէն վայր-
կեան կը փոխուի եղբր անոր նահապե-
տական և տանգէական դիմանկարի գոյնը:
Եւ կարծես՝ «Հայկ» դիւցազներգութեան
երփներանգ եռուզեռունը՝ կը փաղփուլնէ
անոր այտերուն վրայ: Պատկառելի գլուխ
մըն է եղած՝ նաեւ արտաքսապէս, բարձր
ճակատ, խորհող աչուլներ, խոշոր քիթ,
ձայնը որոշ, հաստ՝ Ոլիմպոսէն արձագան-
գող: 1790—1869 կ'ապրի տաղանդի և
պարզ կրօնաւորի կեանքը:

Հ. Ս. ԵՐԵՄԵԱՆ

ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ ՔՐՈՆԻԿ

Է Լ Ե Կ Տ Ր Ա

Սոփոկլի էն յաջող և միշտ թարմ կը-
տորներէն մէկը: Անլուր նիւթ մը չէ որ
բեմի վրայ կը դրուի. ընդհակառակն ըն-
կերական էն հանրածանօթ է աշխատուած
հարցերէն մէկն է որ կը ծեծուի: Ահա-
ւասիկ դէպքը իր պարզութեանը մէջ. ի՞նչ
պիտի հանդիպի եթէ կին մը չսիրէ իր
ճանչցուած ամուսինը, և ապրած է ու
ուզէ ապրիլ ուրիշի մը հետ: — Արգի-
լուած սիրոյ պատմութիւն մը:

Այս հարցին շուրջ ամէն բան կրնայ
պատահիլ. ապահարգան, այրասպանու-
թիւն, կնասպանութիւն, մարգասպանու-
թիւն: Դիւրին չէ գուշակել խնդրին լու-
ծումը, լուծումէն յառաջ: Ազամեմունի և
կլիտեմնեսարայի դէպքին մէջ, — որով-
հետեւ աստիճ եմ մարդուն և կնոջ անուն-
ները որոնք նիւթ եղած են դոսմի, —
կը հանդիպի այրասպանութիւն մը, մար-
գասպանութիւն մը և մայրասպանութիւն
մը, որովհետեւ զաւակներն ալ իրենց մէջ
ապրելու իրաւունք մը կը զգան: Ի՞նչ
պէտք են ընել աստեք եթէ մայրը՝ միա-
ցած իր սիդեխին հետ, կը դաւէ հօրը կեան-
քին: Սոփոկլէս արդար գտած է ուր զա-
ւակները սպաննեն թէ մայրը և թէ սի-
դեխը: Այս կրկին արեան հոսումովը միայն
է որ տան պատիւը կը լուացուի, կը սըր-
բուի: Կու գայ նոր սերունդը, և ալ չմնար
ստուերը մօտիկ անցեալին փտտածութեանց:

Բոլոր դերերը այնքան յստակ նշանա-
կուած են, որ կը թուին պայծառ մար-
մարի մէջ փորուած բոլորովին մերկ մար-
միններ. առանց քօղի, առանց հանդերձի:
Մարդ զանոնք իսկոյն կը հասկնայ. ի-
րենց մտածութիւնը դուրս կը հոսի մարմ-
նոյն բոլոր նեարդներէն: Ասիկայ հիներու
արուեստին առաւելութիւնն է, որուն Սո-